

M. J. Riemens, *Een vergeten hoofdstuk. De Nederlandsche anti-oorlog raad en het Nederlands pacifisme tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Groningen: Wolters-Noordhoff, 1995, 196 blz., ISBN 90 01 75720 0).

Met zijn onderzoek naar de Nederlandsche anti-oorlog raad won de Groningse historicus Michael Riemens in 1995 de Wolters-Noordhoff Academieprijs. De prijs, die is ingesteld door de uitgeverij Wolters-Noordhoff en de Rijksuniversiteit Groningen, wordt om de twee jaar uitgereikt voor de beste doctoraalscriptie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Het was de eerste keer dat een historicus deze eer te beurt viel.

In de inleidende hoofdstukken schetst de auteur de ontwikkeling van de vredesbeweging vóór de Eerste Wereldoorlog. Ook de Haagse Vredesconferenties en de reacties op de 'verloren vrede' na juni 1914 komen ter sprake. In het neutrale Nederland weet de vredesbeweging zich snel te hervinden; overal in het land ontstaan vredescomités. In oktober 1914 neemt een groep vooraanstaande personen het initiatief tot de oprichting van de Nederlandsche anti-oorlog raad (NAOR). Tot het voorlopige bestuur behoren prominente leden van verschillende politieke partijen en de liberale vredesbeweging. Zij treden allen op persoonlijke titel toe tot de Raad. Het besluit een personencomité te vormen wordt genomen nadat pogingen om te komen tot een federatie van verenigingen mislukten. Nadere informatie over die aanloopfase ontbreekt. Dat roept vragen op vooral omdat enkele maanden eerder, in augustus 1914, reeds een ander samenwerkingsverband was gevormd, de Samenwerkende Arbeidersverenigingen (SAV). Het SAV bestond onder meer uit de Sociaal-Democratische Partij, het Nationaal Arbeidssecretariaat, enkele anarcho-syndicalistische vakbonden en de Internationale antimilitaristische vereniging. Zijn er pogingen gedaan om aansluiting te zoeken bij de SAV of hebben de oprichters van de NAOR deze organisatie zonder meer als te radicaal terzijde geschoven? Ook voor de latere periode zou de verhouding tussen de NAOR en andere groeperingen mijns inziens meer aandacht hebben verdiend. Zo wordt nergens vermeld hoe de Raad reageerde op de coalitie van anti-militaristische organisaties die zich verenigden rond het bekende dienstweigeringsmanifest. De pogingen van de Raad om de verdeeldheid in de vooroorlogse vredesbeweging te doorbreken en samenwerking te bevorderen beperken zich in praktijk dan ook tot groeperingen die tot de liberale stroming behoren. Al spoedig concentreert de Raad zich op een minimumprogramma van eisen ten aanzien van de toekomstige vrede. Om te voorkomen dat een vredesverdrag de kiem van nieuwe oorlogen in zich draagt dienen daarin als voorwaarden onder andere ontwapening en verplichte arbitrage te worden opgenomen. Studiecommissies worden ingesteld om deze beginselen nader uit te werken.

De eerste reacties op de oproep van de NAOR zijn positief. Zowel individuen als organisaties sluiten zich aan en in zo'n 150 gemeenten ontstaan plaatselijke groepen. Naarmate de oorlog langer duurt neemt de groei van het aantal medestanders af. Tastbare resultaten blijven uit, terwijl het samenwerkingsverband op allerlei niveaus scheuren begint te vertonen. Zo zorgt het lidmaatschap van de voorman van de SDAP, J. H. Schaper, binnen zijn partij voor grote interne problemen. Binnen de Algemeen Nederlandsche bond vrede door recht worden bezwaren geopperd tegen de overheersende rol die de NAOR in de propaganda speelt en de organisatiestructuur van de Raad. Ook in het bestuur is sprake van interne verdeeldheid. De aandacht van het bestuur verschuift steeds meer in de richting van het internationale werk. In 1915 richtte een aantal pacifisten uit verschillende landen de Centrale Organisatie voor een duurzamen vrede op. Het bestuur van de NAOR treedt op als woordvoerder van deze organisatie.

In zijn slothoofdstuk noteert Riemens een belangrijk verschil in werkwijze tussen de Nederlandsche anti-oorlog raad en de Centrale organisatie voor een duurzamen vrede. Vanwege de betrokkenheid van organisaties uit de oorlogvoerende landen moest de laatste zich beperken

tot wetenschappelijk onderzoek. De NAOR daarentegen trad meer op als pressiegroep. Die conclusie wordt onvoldoende ondersteund door de voorafgaande hoofdstukken. De Raad publiceerde weliswaar meerdere geschriften waarin hij zijn ideeën formuleerde, maar tot verdergaande actie was het bestuur niet bereid. En de vredesmissies van individuele bestuursleden vonden plaats namens de internationale centrale organisatie, niet in opdracht van de NAOR. De activiteiten van het landelijk bestuur lijken de betiteling als pressiegroep in ieder geval niet te rechtvaardigen. De conclusie zou wellicht overeind kunnen blijven indien meer aandacht was besteed aan de plaatselijke groepen. Het analyseren van een samenwerkingsverband leidt er vrijwel automatisch toe dat de meeste aandacht uitgaat naar de ontwikkeling van de organisatie en dat de analyse zich concentreert op het centrale niveau. Over de plaatselijke activiteiten is misschien ook minder bronnenmateriaal beschikbaar. Er wordt echter evenmin iets gemeld over de discussies die in de kolommen van het verenigingsblad gevoerd werden en er is maar weinig aandacht voor de rapporten van de studiecmissies. Bij deze kritische kanttekeningen mag niet uit het oog worden verloren dat het hier een doctoraalscriptie betreft; een werkstuk van beperkte omvang bovendien. Met zijn levendige beschrijvingen is de auteur er in ieder geval in geslaagd een beeld van een organisatie te schetsen die tot nu toe niet veel meer was dan een naam in de handboeken over de vredesbeweging.

C. M. Megens

F. A. C. Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Supplement: Crypto- en trafficanalyse. Sectie 2 TRIS* (Den Haag: Sdu uitgeverij Koninginnegracht, 1995, 255 blz., f45,-, ISBN 90 12 08179 3).

In april 1993 overhandigde de auteur het eerste exemplaar van zijn encyclopedisch opgezette boek *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten* (besproken in *BMGN*, CIX (1994) iii, 504-506 door D. Engelen) aan het toenmalige lid van de Tweede Kamer H. F. Dijkstal. In zijn dankwoord deed het Kamerlid zich kennen als voorstander van een zo groot mogelijke openheid op het gebied van de 'geheime diensten' en liet hij weten dit soort publicaties op hoge prijs te stellen. Voor de auteur was dit een aansporing temeer om, zoals hij het uitdrukte, 'door te gaan' met het te boek stellen van feiten en feitjes betreffende die diensten. Het resultaat van dat 'doorgaan' is dit *Supplement*.

Het *Supplement* is een aanvulling in tweeërlei opzicht. Enerzijds worden er onderwerpen aan de orde gesteld die in het eerder verschenen deel niet werden behandeld, anderzijds zijn er onderwerpen waarover de auteur zoveel aanvullend materiaal heeft bijeengebracht dat hij de desbetreffende lemmata opnieuw heeft geschreven. Dat laatste geldt voor de onderwerpen Buitenlandse Inlichtingendienst (BID), Landmachtinlichtingendienst (LAMID) en Militaire Inlichtingendienst (MID); nieuw is het onderwerp Crypto- en trafficanalyse, alsmede het lemma Sectie 2 Tris (de inlichtingensectie van de Nederlandse Troepenmacht in Suriname). Evenals het oorspronkelijke boek laat het *Supplement* zich moeilijk samenvatten. Dat komt niet alleen door de encyclopedische opzet, maar ook door de weinig overzichtelijke manier waarop per onderwerp de gegevens zijn gerangschikt. In het algemeen kan men zeggen dat die gegevens vooral van institutionele aard zijn. Van elke behandelde dienst vindt men de oprichtingsgeschiedenis, dat wil zeggen met name beschikkingen, Koninklijke Besluiten, eventueel daarover gevoerde discussies, alsmede omschrijvingen van de respectieve formele taken. In een aantal gevallen wordt in de meest uitgebreide zin de organisatorische indeling van een dienst weergegeven. Met name wanneer het militaire diensten betreft wordt de lezer geen sectie, subsectie, ploeg of groep bespaard.